

27 november 2008

De IWT-richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten
met een mogelijke militaire affiniteit: een status
quaestionis

Deze nota biedt een overzicht van de herkomst en het verloop van het debat over overheidssteun aan militaire O&O en over de betreffende IWT-richtlijn in het bijzonder. Het debat stak het voorbije decennium telkens opnieuw de kop op en bleef al die tijd min of meer rond dezelfde thema's draaien. Deze thema's worden hier op een rijtje geplaatst en toegelicht, maar bovenal wordt verduidelijkt waar bepaalde thema's vandaan komen, hoe ze door verschillende partijen anders worden begrepen, en hoe bepaalde invullingen in de loop der jaren verschoven zijn. Het uiteindelijke doel van deze nota is om de betrokken partijen met begrip voor elkaars standpunten opnieuw rond de tafel te brengen.

Meer inhoudelijk worden ook een aantal elementen uit het debat scherper gesteld. De principiële beslissing om een terughoudende houding aan te nemen ten aanzien van onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit werd al in 1994 genomen. Dit gebeurde in de vorm van een richtlijn van de Vlaamse Regering aan het IWT. De procedure was tamelijk duidelijk, maar de afbakening was dat niet. Aan deze onduidelijkheden werd in de mate van het mogelijke verholpen in een voorstel van decreet en daaruit voortvloeiende aanpassing aan de richtlijn in 1999. Ondanks de duidelijker en strenger geformuleerde afbakening, blijkt de richtlijn in de praktijk nog steeds moeilijk toepasbaar. De bespreking van het besluitvormingsproces en een analyse van de teksten uit 1994 en 1999 tonen aan dat het nu vooral de procedure is die voor de onduidelijkheid zorgt.

De praktische moeilijkheden rondom deze richtlijn hebben van meet af aan bepaalde betrokkenen doen pleiten voor een nieuwe aanpassing. Momenteel gaan zelfs stemmen op om terug te grijpen naar de richtlijn in haar versie van 1994. Het zou echter onverstandig zijn om op die manier gebreken van vroeger opnieuw in het leven te roepen. Daarom is het belangrijk dat beslissingen goed geïnformeerd en in alle openheid worden genomen, en daar wil deze nota toe bijdragen.

Een andere vraag, die parallel aan de modaliteiten en de uitvoerbaarheid voortdurend aanwezig is geweest in het debat, is de vraag wat de Vlaamse overheid en samenleving precies willen. Wat wordt best uitgesloten van IWT-steun of van overheidssteun in het algemeen, wat wordt best grondig overwogen en onderzocht, en wat kan eventueel als onproblematisch beschouwd worden? En wie is in staat om voor die overweging in te staan of er de verantwoordelijkheid voor te dragen?

Tot slot dringt zich nog een vraag van een andere orde op. Komt het de wetgevende macht toe om fundamentele en principiële beslissing te nemen? Of wordt een beslissing met verregaande praktische implicaties beter door de uitvoerende macht genomen? Of hoeven het basisprincipe en de daaruit voortvloeiende modaliteiten niet noodzakelijk door dezelfde instantie bepaald te worden? Naast de discussie over de grond van de zaak, verdienen ook deze vragen aandacht.

De verschillende elementen uit deze nota kunnen als leidraad dienen om het debat verder te zetten tussen parlementsleden en ministers, vertegenwoordigers van bedrijfswereld en vredesverenigingen, adviesorganen en onderzoeksinstellingen met expertise over dit onderwerp.

1 Inleiding

De houding die de Vlaamse overheid dient aan te nemen ten aanzien van onderzoek en ontwikkeling (O&O) naar technologie met militaire toepassingen, is een onderwerp van discussie dat met een zekere regelmaat de kop opsteekt. Parlementsleden en ministers, vertegenwoordigers van bedrijfswereld en vredesverenigingen, adviesorganen en onderzoeksinstellingen hebben zich de voorbije jaren meermaals uitgesproken voor een strenger of soepeler beleid, een ruimer of beperkter toepassingsgebied, meer duidelijkheid of meer transparantie,

Een in 1994 uitgevaardigde en in 1999 gewijzigde richtlijn van de Vlaamse Regering aan het Instituut voor de aanmoediging van innovatie door Wetenschap & Technologie in Vlaanderen (IWT) staat symbool voor het debat hierover, hetzij als schietschijf, hetzij als na te volgen voorbeeld. Het betreft een principiële beslissing om beperkingen op te leggen aan overheidssteun voor technologische ontwikkeling in de militaire sfeer. Op sommige punten laat deze richtlijn echter ruimte voor uiteenlopende lezingen of interpretaties. Vooral de modaliteiten en procedures om de principiële beslissing te implementeren zijn inzet van debat.

Het is de bedoeling van deze achtergrondnota om een open debat over het onderwerp aan te moedigen en de context te schetsen van de punten van onduidelijkheid. Door uiteenlopende intenties en interpretaties te identificeren, en door expliciete stellingnamen en onuitgesproken assumpties in kaart te brengen, willen we bijdragen tot een neutraal referentiekader waarbinnen het debat niet hoeft te verzanden in misverstanden, maar integendeel in alle openheid kan ingaan op de kern van de zaak en de meningsverschillen hierover. Uiteraard doet deze inspanning om een constructief debat te faciliteren geen afbreuk aan standpunten die het Vredesinstituut over dit onderwerp reeds heeft ingenomen of te gepasten tijde nog zal innemen.

In deze nota worden achtereenvolgens de bestaande regelgeving en haar genese overlopen, het politieke en publieke debat over dit onderwerp toegelicht, en enkele reeds geformuleerde voorstellen of standpunten geanalyseerd. Tot slot worden de knelpunten overlopen die best in een volgende fase van het debat over het Vlaamse innovatiebeleid m.b.t. technologie met militaire toepassingen door de betrokken partijen worden uitgeklaard.

2 Regelgevend kader

De *“richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit”* van de Vlaamse Regering aan het IWT is veruit het belangrijkste document dat zich expliciet uitspreekt over ondersteuning van onderzoek en ontwikkeling naar technologie met militaire toepassingen. Deze IWT-richtlijn, ook wel richtlijn Van den Brande genoemd, dateert oorspronkelijk van 1994 en

werd in 1999 fundamenteel gewijzigd.ⁱ Het zijn vooral de nieuwe elementen die in 1999 werden geformuleerd, die momenteel voorwerp van discussie vormen. Zoals verder nog zal blijken betekent dit geenszins dat de formulering uit 1994 onproblematisch was.

De aanpassing uit 1999 luidt als volgt:

“Zowel voor wat betreft de steun aan de diverse projectvormen van wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkeling, als wat betreft de financiering van onderzoeksmandaten, wenst de Vlaamse regering de ondersteuning uit te sluiten van projecten en mandaten welke rechtstreeks leiden tot toepassingen in wapens en wapensystemen, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie, zoals bepaald in de wet van 5 augustus 1991 betreffende de in-, uit- en doorvoer van wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie.”ⁱⁱ

Voorts wordt opgelegd om in elke overeenkomst dienaangaande een clausule in te *lassen* “die voorziet in een mogelijke terugvordering van de steun indien achteraf blijkt dat de begunstigde de ontwikkelde kennis, de ontwikkelde technologie of het mandaat rechtstreeks voor militaire toepassingen, zoals hierboven beschreven, heeft aangewend.”

De te hanteren procedure blijft dezelfde als in de gelijknamige richtlijn uit 1994.

De principiële beslissing om de aanmoediging van innovatie niet zonder meer van toepassing te laten zijn op militaire technologie, werd dus al in 1994 genomen. De belangrijkste verschillen tussen beide “richtlijnen m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit” zijn:

1. De richtlijn-1994 sloot enkel “onderzoeksprojecten die eenduidig en volledige militaire toepassingen beogen met een offensief karakter” uit van ondersteuning, terwijl de richtlijn-1999 alle “projecten en mandaten welke rechtstreeks leiden tot toepassingen in wapens en wapensystemen, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie” uitsluit van ondersteuning. Enerzijds betekent dit dat het materieel of de technologie als dusdanig niet langer als offensief of defensief moet worden gekwalificeerd – een onderscheid dat sowieso moeilijk op een technologie te kleven valt, maar veeleer op het gebruik dat ervan wordt gemaakt. Anderzijds geldt de uitsluiting ook voor projecten die niet *eenduidig* en *volledig* offensieve militaire toepassingen *beogen*. Naast de problematische kwalificatie ‘offensief’, waren zowel de eenduidigheid, de volledigheid als het oogmerk van belang.

ⁱ De ‘Richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire finaliteit’ aan het IWT uit 1994 en de nieuwe elementen die in 1999 werden aangebracht, bevinden zich in bijlage.

ⁱⁱ Verder in deze nota wordt de term ‘militair materieel’ gebruikt voor ‘wapens (en wapensystemen), munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie’.

Met de Wet van 5 augustus 1991 wordt in de rest van deze nota de wet van die datum betreffende de in-, uit- en doorvoer van (en de bestrijding van de illegale handel in) wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik (en voor ordehandhaving) dienstig materieel en daaraan verbonden technologie bedoeld.

2. De richtlijn-1994 definieerde niet wat onder militaire toepassingen verstaan moest worden, terwijl de richtlijn-1999 het toepassingsgebied afbakt door een verwijzing naar de wet van 5 augustus 1991.

Verder is het van belang dat de richtlijn-1999 de bepalingen uit de richtlijn-1994 niet opheft. De aanpassing die in 1999 werd aangebracht aan de *“richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit”*, heeft enkel betrekking op *“projecten en mandaten welke rechtstreeks leiden tot toepassingen in”* militair materieel en dus niet op het geheel van projecten met een mogelijke militaire affiniteit.

Daarnaast voorziet de richtlijn-1994 nog een specifieke procedure voor onderzoek *“naar technologieën en produkten die zowel voor burgerlijke als voor defensieve militaire doeleinden zouden kunnen gebruikt worden”*, de zogenaamde goederen en technologieën voor tweërlei gebruik of *dual-use*. Dergelijke projecten worden niet a priori van ondersteuning uitgesloten, maar de aanvrager moet de civiele toepassingen beschrijven en bijkomend omstandig motiveren, waarna de Raad van Bestuur van het IWT zich uitsprekt over de kwaliteit van deze motivering en beschrijving. De uiteindelijke beslissing kwam de minister-president toe. In zoverre het hier technologieën of producten betreft die *niet* rechtstreeks leiden tot toepassingen in militair materieel zoals omschreven in de richtlijn-1999, geldt deze procedure in principe nog steeds. Ook voor *“projecten met een meer generisch karakter waarbij de militaire toepassing niet expliciet aanwezig is”* geldt dat ondersteuning niet a priori uitgesloten is en werd dezelfde procedure vooropgesteld.

De relevantie van deze lezing van de richtlijnen uit 1994 en 1999 blijkt duidelijk uit de parlementaire initiatieven en besprekingen die aan haar uitvaardiging voorafgingen. De aanpassing aan de richtlijn-1994 kwam er naar aanleiding van twee voorstellen van decreet van 14 december 1998, die ertoe strekten overheidssteun uit te sluiten door zowel IWT als GIMV aan projecten en mandaten respectievelijk ondernemingen gericht op toepassingen in militair materieel.¹ Zowel in de algemene als de artikelsgewijze toelichting bij beide voorstellen benadrukken de indieners dat het hen *“niet gaat om ‘dual-use’ goederen maar om onderdelen voor hoogtechnologische wapensystemen”* en om *“de intentie zich op de militaire markt te begeven”*.

Het voorstel m.b.t. GIMV is uiteindelijk een stille dood gestorven, dat m.b.t. het IWT is samen met het ontwerp van *decreet betreffende het voeren van een beleid ter aanmoediging van de technologische innovatie* besproken in het voorjaar van 1999.

Eén van de indieners van het voorstel van decreet, verklaarde in haar toelichting bij het voorstel tijdens de commissiebesprekingen in het Vlaams Parlement dat het initiatief

“werd ingegeven door de nieuwe bewapeningswedloop die is ontstaan met de ontwikkeling van hoogtechnologische wapens. Vastgesteld wordt dat nieuwe wapensystemen niet noodzakelijk in wapenfabrieken worden ontwikkeld, maar dat er in een eerste fase onderdelen worden ontwikkeld, die voortkomen uit technologische ontwikkelingen en produkten van de civiele sector. Door bijkomend onderzoek kunnen die in de wapentechnologie terechtkomen, als blijkt dat ze kunnen worden geïntegreerd in wapensystemen.”²

Het is dit “bijkomend onderzoek” dat door de indieners geïmplementeerd werd, en dit zowel voor wat betreft de projectaanvraag zelf als toepassingen die de aanvrager rechtstreeks of onrechtstreeks uit het te financieren onderzoek laat voortvloeien. Dat dit hun bedoeling was, blijkt zo mogelijk nog duidelijker uit de toelichting door een andere indiener van het voorstel.

“[Hij] verklaart dat het geenszins de bedoeling is op enige wijze het civiele technologisch onderzoek in Vlaanderen te beknotten. Wel wordt een halt toegevoegd aan onderzoek dat gericht is op de ontwikkeling van wapens. Dit voorstel mag geen enkele civiele opdracht in het gedrang brengen.”³

In zijn antwoord op het voorstel verklaarde de toenmalige minister-president “*het ten gronde eens te zijn met het formuleren van ethische regels voor de besteding van overheidsmiddelen.*”⁴ Hij was er echter geen voorstander van deze ethische regels bij decreet vast te leggen:

“Een decretale regeling is volgens hem niet aangewezen, want dat zou betekenen dat telkens de federale wetgever de wetgeving terzake wijzigt,ⁱⁱⁱ er ook een decretaal initiatief moet worden genomen. Een richtlijn kan soepeler inspelen op de evoluties. Een te algemeen decreet zou bovendien in de praktijk moeilijk uitvoerbaar zijn, bijvoorbeeld ook al omdat het moeilijk is precies vast te stellen welk technologisch onderzoek rechtstreeks en welk onrechtstreeks leidt tot militaire toepassingen.”⁵

De basisidee van het voorstel van decreet werd aldus vertaald in een aanpassing aan de richtlijn-1994. Ook de verwijzing naar de wet van 5 augustus 1991 om te bepalen welke producten en technologie als militair materieel beschouwd moeten worden,^{iv} werd overgenomen uit het voorstel van decreet. Het oude onderscheid uit de richtlijn-1994 tussen offensief en defensief werd verlaten, onder meer omdat dit onderscheid een kenmerk van het gebruik en de intentie van de gebruiker betreft veeleer dan van het product of de technologie op zich.

Op minstens drie punten wijkt de nieuwe richtlijn af van het voorstel van decreet dat toen ter tafel lag.

1. Ten eerste geldt de uitsluiting van ondersteuning enkel voor projecten én mandaten die rechtstreeks leiden tot toepassingen in militair materieel. De indieners hadden het nog over “*rechtstreekse of onrechtstreekse toepassingen*”. In de richtlijn wordt echter niet bepaald hoe het verschil tussen rechtstreeks en onrechtstreeks moet worden begrepen of vastgesteld.
2. Ten tweede laat de richtlijn de afweging of een aanvraag al dan niet uitgesloten dient te worden, over aan de beslissingsstructuur van het IWT. De indieners daarentegen legden de verantwoordelijkheid mee bij de aanvrager, die zich er in een verklaring toe moest verbinden geen rechtstreekse of onrechtstreekse toepassingen in militair materieel te laten voortvloeien uit zijn te financieren onderzoek. Een ‘glazen bol’-inschatting of een technologie ooit rechtstreeks tot een militaire toepassing kan leiden, vervangt dus een bindend engagement vanwege de aanvrager.

ⁱⁱⁱ Sinds de regionalisering van deze bevoegdheid in 2003 zou een eventuele wijziging aan deze wet of aan de bijhorende uitvoeringsbesluiten uitgaan van het Vlaams Parlement respectievelijk de Vlaamse Regering.

^{iv} In concreto gaat het om de bijlage bij het Koninklijk Besluit van 8 maart 1993 tot regeling van de in-, uit- en doorvoer van wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik of voor ordehandhaving dienstig materieel en de daaraan verbonden technologie.

3. Ten derde is geen gevolg gegeven aan het voorstel om het IWT als opdracht te geven ondernemingen te ondersteunen in hun reconversie weg van militaire O&O.

Tijdens de hoorzittingen over het ontwerp en voorstel van decreet,⁶ werd telkens gepeild naar de mening van de aanwezigen over het voorstel van decreet m.b.t. steun aan militaire projecten dat uiteindelijk tot de IWT-richtlijn-1999 zou leiden. Los van het feit dat de vraag vaak in herinnering moest worden gebracht en dat sommigen meenden dat het niet aan hen was om daar een standpunt over te bepalen, waren de vertegenwoordigers van onderzoekswereld en steunverstrekende instanties niet principieel afwijzend. Er werden wel vragen gesteld bij de uitvoerbaarheid van het voorstel. En inderdaad, hoewel de bedoelingen van de diverse initiatiefnemers zeer duidelijk en expliciet waren, blijkt de uitvoering van de richtlijn in de praktijk niet altijd evident.

3 **Debat over IWT-richtlijn en Vlaams beleid m.b.t. militaire en *dual-use* O&O**

Enkele maanden na het uitvaardigen van de richtlijn werd hierover in het Vlaams Parlement al een eerste vraag om uitleg gesteld, en sindsdien is het onderwerp met een zekere regelmaat terug op de parlementaire agenda gekomen. Ook in de ruimere publieke ruimte werden vanuit bedrijfswereld, vredesverenigingen, adviesorganen en onderzoeksinstellingen bij herhaling standpunten ingenomen over de ondersteuning van militaire of *dual-use* O&O-projecten en over de IWT-richtlijn in het bijzonder. In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens het parlementaire en het ruimere publieke debat in herinnering gebracht.

3.1 **Parlementair debat van 1999 tot nu**

Op 9 november 1999 werd de toenmalige voogdijminister een eerste keer ondervraagd over de toepassing van de IWT-richtlijn en het toezicht op de naleving ervan.⁷ In het debat werd het probleem van de afbakening tussen civiel en militair opnieuw onder de aandacht gebracht. In het antwoord van de minister werd duidelijk dat er geen gevolg was gegeven aan het voorstel van decreet m.b.t. de GIMV. Hij gaf toen ook te kennen dat een bijsturing of verduidelijking van de richtlijn, mede op vraag van het IWT zelf, misschien nodig zou zijn. Eigenlijk kwamen reeds tijdens deze eerste parlementaire bespreking na het uitvaardigen van de richtlijn zowat alle uitgangspunten en discussiepunten aan bod die het volgende decennium het debat zouden blijven bepalen.

1. Een relatieve eensgezindheid over de onwenselijkheid van zuiver militaire O&O of op zijn minst van overheidssteun aan dergelijke projecten.
2. Het probleem van het leggen van prioriteiten, meer bepaald de afweging tussen vrede en economie of tussen verschillende ethische principes.
3. Het probleem van de afbakening tussen civiel en militair en tussen militair materieel en goederen en technologie voor tweëerlei gebruik (*dual-use*), en de al dan niet geschiktheid van de Wet van 5 augustus 1991 om dit te bepalen.

Eenzijds is de enige beschikbare wetgeving die een juridische basis biedt om dit onderscheid te maken, de Wet van 5 augustus 1991 voor militair materieel en de Verordening (EG) 1334/2000^v voor producten en technologie voor tweërlei gebruik. Anderzijds is deze wetgeving gemaakt met exportcontrole als expliciet doel, en niet met het oog op het bepalen van een O&O-beleid.

4. Het probleem van dual-use applicaties, van militaire toepassingen afgeleid van civiele technologie, en van civiele toepassingen afgeleid van militaire technologie, evenals het reeds eerder genoemde onderscheid tussen rechtstreekse en onrechtstreekse toepassingen in militair materieel. Een discussie hierover stelt de eigenlijke bedoeling van het voorstel van decreet en de daarvan afgeleide richtlijn in vraag. Het voorstel was immers uitdrukkelijk niet op 'dual-use' gericht, en wenste uitgerekend militaire ontwikkelingen van door de overheid ondersteunde civiele technologie uit te sluiten.
5. De verwarring tussen uitsluiten van overheidssteun aan militaire O&O-projecten en een vermeend verbod op militaire O&O-projecten.
6. De oproep tot een open debat en discussie over de plaats waar dit debat best gevoerd kan worden. Waar de bevoegde minister het in het voorjaar van 1999 nog beter vond de modaliteiten binnen de regering te bepalen, vond zijn opvolger in het najaar van datzelfde jaar dat *"het parlement een volwassen debat [moet] voeren over wat er dient te gebeuren"*.

Ook de rol en de performantie van het IWT worden door de minister aangehaald, terwijl een prominent bestuurslid van het IWT in hetzelfde jaar nog had verklaard dat men de principiële beslissing niet aan de raad van bestuur mag toevertrouwen.⁸

Op 4 juli 2002 krijgt de minister opnieuw een vraag om uitleg over dit onderwerp voorgeschoteld.⁹ In zijn antwoord formuleerde hij andermaal bedenkingen bij de geschiktheid van de Wet van 5 augustus 1991 voor gebruik in het kader van O&O-beleid.

Naar aanleiding van enkele internationale onderzoeksprogramma's wijst hij bovendien op het probleem van *"a-priorische technologie voor specifiek militair gebruik, hoewel er ook afgeleide civiele toepassingen bestaan"*. Dat is het omgekeerde van de technologieën waarover hij drie jaar eerder sprak, waarbij *"een afgeleide toepassing voor militaire doeleinden mogelijk is"*.¹⁰ Voor de duidelijkheid van het debat is het niet onbelangrijk om deze twee richtingen van technologieoverdracht uit elkaar te houden.

Hij heeft het opnieuw over de moeilijkheid om *"uit te maken welke toepassing rechtstreeks dan wel onrechtstreeks wordt beoogd"*. Hij brengt ook in herinnering dat de indieners van het voorstel van decreet in 1999 *"geenszins de bedoeling [hadden] om het civiel technologisch onderzoek in Vlaanderen te beknotten"*.

Hij beveelt dan ook aan *"dat deze problematiek in de commissie voor Economie bij gelegenheid wordt bekeken"*. Hij beweert tevens dat Vlaanderen geen militaire programma's ondersteunt *"op basis van wat dit parlement heeft beslist"*, en dit ondanks het feit dat de IWT-richtlijn strikt genomen een regeringsbeslissing belichaamt die inhoudelijk noch procedureel identiek is aan het voorstel van decreet; een voorstel van decreet waarover het in het parlement trouwens nooit tot

^v Bedoeld wordt Verordening (EG) Nr. 1334/2000 van de Raad van 22 juni 2000 tot instelling van een communautaire regeling voor controle op de uitvoer van producten en technologie voor tweërlei gebruik.

een stemming is gekomen. Belangrijker dan deze vormelijke onnauwkeurigheid, is echter zijn mening over de rol van het parlement:

“Als het over dual use gaat [...] moeten we weten hoever we gaan. Het is wellicht interessant dat het parlement daarover nadenkt, en desnoods een hoorzitting organiseert. We moeten ook weten, als we bepaalde zaken niet meer willen doen, wat de economische gevolgen zijn. Dit zijn keuzes die een parlement moet maken.”

Op 29 april 2004 krijgt hij hierover nogmaals een vraag om uitleg.¹¹ Uit het antwoord blijkt dat in de vijf jaar sinds het uitvaardigen van de richtlijn *“er geen gevallen bekend zijn waarin achteraf blijkt dat de ontwikkelde kennis veeleer voor militaire toepassingen werd ontwikkeld dan voor civiele”*. Het is interessant om vast te stellen dat zijn antwoord uitgaat van de verhouding tussen civiel en militair. Uit dit antwoord kan niet worden opgemaakt of er überhaupt projecten of mandaten zijn geweest *“welke rechtstreeks leiden tot toepassingen in”* militair materieel, buiten beschouwing gelaten of deze militaire toepassingen een groter aandeel hadden dan de civiele. De formulering van dit antwoord is in overeenstemming met zijn uitgesproken visie *“dat het principe van dual use kan, op voorwaarde dat het gericht is op civiele ontwikkelingen”*.

Op 23 februari 2006 krijgt de nieuwe voogdijminister een vraag om uitleg over de IWT-richtlijn.¹² Ze bevestigt dat de richtlijn nog steeds van kracht is en dat het *“in totaal een zeer beperkt aantal dossiers sinds 1999”* betreft. *“Voor die dossiers werd groen licht bekomen vanwege de op dat moment bevoegde minister”*, wat impliceert dat er van 1999 tot 2006 geen aanvraag werd geweigerd op grond van de IWT-richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit. Er was ook nog geen enkele keer een terugvordering verricht op grond van deze richtlijn. Tijdens dit debat bleek ook dat andere instrumenten waarmee de Vlaamse overheid innovatie aanmoedigt, niet onder deze IWT-richtlijn vallen.¹³

Een jaar later, op 1 maart 2007, wordt de minister over ditzelfde onderwerp geïnterpelleerd.¹⁴ Twee weken eerder had ze in het weekblad Knack verklaard dat ze soms wat in de knoop zitten met de IWT-richtlijn *“die alle onderzoek verbiedt dat zelfs maar van ver een militaire toepassing kan hebben”*.¹⁵ Deze lezing verschilt van een van haar voorgangers, die drie jaar eerder nog verklaarde dat het principe van *dual-use* wel kan.¹⁶ Bovendien verbiedt de IWT-richtlijn geen enkel onderzoek, maar sluit het enkel bepaalde projecten of mandaten uit van ondersteuning. Niettemin verklaarde de minister in Knack dat die regel dringend versoepeld zou moeten worden. In het Vlaams Parlement bevestigde ze evenwel dat de richtlijn nog steeds van kracht is en dat haar bedenking nog niet binnen de regering werd besproken. Ze wees er nog op dat door de richtlijn soms *“een rem [wordt] gezet op onderzoek en innovatie die tot spin-offs in burgerlijke domeinen kunnen leiden”*, m.a.w. initieel militaire technologie die ook een civiel gebruik kan krijgen.

In haar antwoord op de interpellatie wordt ook voor het eerst de link gelegd met de *catch-all* clause. Door die clause uit het uitvoeringsbesluit bij de Wet van 5 augustus 1991, is het niet alleen de aard van een product of technologie die bepaalt of iets al dan niet militair materieel is, maar ook zijn bestemming. In theorie kan alles, ingeval van een bestemming ter ondersteuning van militaire actie, ooit de kwalificatie ‘militair materieel’ krijgen, althans in de context van exportcontrole.

In haar antwoord verwijst ze nog naar een brief van het IWT, die in de volgende paragraaf besproken wordt. Naar aanleiding van het Zevende Kaderprogramma van de Europese Unie komt ook voor het eerst het aspect “*veiligheidsonderzoek in de civiele sfeer*” aan bod. Zeker op het vlak van technologie en basisonderzoek accentueert dit thema de sowieso al moeilijk te trekken scheidslijn tussen militair en civiel.

Na deze interpellatie werden twee met redenen omklede moties ingediend,¹⁷ die op 14 maart 2007 in de plenaire vergadering van het Vlaams Parlement werden besproken.¹⁸ Nog los van de conclusies die hieruit zouden worden getrokken, staan de standpunten dat “*langlopende en fundamenteel vernieuwende defensieprojecten heel belangrijk zijn voor een hoogtechnologische kenniseconomie*” en dat “*onderzoeksprojecten die een mogelijke militaire toepassing hebben, [niet mogen] worden gebanaliseerd tot louter economische dossiers*” tegenover elkaar. Fundamenteel pleitte niemand voor de algehele afschaffing van de richtlijn. Ook de minister had het over een versoepeling en niet over een afschaffing. Iedereen leek het erover eens dat bepaalde vormen van militaire O&O niet met overheidsmiddelen mogen worden ondersteund. In vergelijking met de praktijk in sommige andere landen is deze eensgezindheid op zich al opmerkelijk. Het spreekt evenwel voor zich dat er grote onenigheid bestaat over waar de grens moet liggen tussen wat wel en wat niet kan ondersteund worden.

Dit jaar nog, op 4 juni 2008, kreeg de nieuwe voogdijminister een actuele vraag m.b.t. militaire O&O.¹⁹ Ze verklaarde dat het eigenlijke probleem niet bij *pur sang* militaire O&O ligt, maar bij projecten die de ontwikkeling beogen van goederen die zowel civiel als militair kunnen worden ingezet. Ze verwijst ook naar een studie en aanbeveling van de Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid die in de volgende paragraaf besproken wordt.

De man die indertijd de IWT-richtlijnen heeft uitgevaardigd, vat tijdens deze bespreking in het Vlaams Parlement de kern van het debat samen:

“Niemand zal ontkennen dat er een moeilijke confrontatie is van wat economisch belang heeft [...] en de waarden die we naar voren willen schuiven. We moeten ze afwegen en proberen om een kader te schetsen dat toelaat dat we die waarden proberen waar te maken. Aan de andere kant moeten we natuurlijk ook zin hebben voor de realiteit.”

Hij merkt op dat een deontologie misschien makkelijker tot element kan worden genomen, dan heel strikte regels. In dit overzicht van totstandkoming van en debat over de IWT-richtlijnen, is alvast duidelijk geworden hoe waarden en bedoelingen, principes en regels zich tot elkaar verhouden en door elkaar lopen.

3.2 Gekende standpunten en (deel)voorstellen

Parallel aan de besprekingen in het Vlaams Parlement spraken ook andere betrokken partijen en kenniscentra zich uit over deze problematiek.

Agoria, de federatie van de technologische industrie, heeft bij herhaling het verbod op overheidssteun voor de ontwikkeling van technologie met militaire toepassingen aangeklaagd. Dit neemt niet weg dat het “*respect voor een reeks ethische basisprincipes*” werd onderschreven.²⁰ De spreekbuis van de technologische industrie heeft zich ook uitdrukkelijk bereid verklaard “*om in alle openheid het gesprek aan te gaan*”.

Vijf Vlaamse vredesverenigingen (Vredesactie, Vrede vzw, Netwerk Vlaanderen, Verbond VOS - Vlaamse Vredesvereniging en IJzerbedevaartcomité) van hun kant hebben in het najaar van 2007 een petitie-actie opgezet opdat projecten met een defensiegerelateerde finaliteit niet ondersteund zouden worden.²¹ Ze onderschrijven m.a.w. de IWT-richtlijn en wensen bovendien de uitbreiding van dit principe tot het gehele economische instrumentarium van de Vlaamse overheid.

Het IWT zelf heeft zich in april 1999 per brief tot de toenmalige minister-president gericht naar aanleiding van de nieuwe richtlijn. Een passage uit die brief werd door de bevoegde minister aangehaald in haar antwoord op de interpellatie van 1 maart 2007 (zie supra):

“Nog steeds vanuit de bekommernis met betrekking tot steun voor O&O in Vlaanderen, waarbij terecht rekening wordt gehouden met waardevolle ethische regels bij de besteding van overheidsmiddelen, zou het vanuit de gegeven overwegingen aangewezen zijn dat de Vlaamse overheid specifiek zou aangeven welke technologieën, wapens, wapensystemen en munitie waarvan de ontwikkeling niet in aanmerking komt voor steun. Dit kan gebeuren door uit de richtlijn van de Vlaamse Regering het tweede lid van de zin die verwijst naar de wet van 5 augustus 1991 te schrappen. De zin wordt dan als volgt: “wenst de Vlaamse Regering de ondersteuning uit te sluiten van projecten en mandaten welke rechtstreeks leiden tot toepassingen in wapens, wapensystemen en munitie en daaraan verbonden technologie zoals bepaald in de wet van 5 augustus 1991”. In de lijst die werd gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 6 april 1993, worden dan ook enkel die producten en technologieën van toepassing gesteld die thuishoren onder de categorie van wapens, wapensystemen en munitie.”²²

Los van het feit dat de Wet van 5 augustus 1991 noch het Koninklijk Besluit van 8 maart 1993 ergens een onderscheid maken tussen wapens en munitie enerzijds en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel anderzijds,^{vi} spreekt uit deze brief een bezorgdheid over de reikwijdte van de nieuwe richtlijn. De discussie over de afbakening is dus al begonnen van zodra de richtlijn werd uitgevaardigd.

De Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid heeft de voorbije jaren meermaals een lans gebroken voor de kansen die *dual-use* biedt voor O&O en technologisch innovatie.²³ Uit hun studies komt de bekommernis naar voren dat de regelgeving en de IWT-richtlijn in het bijzonder een belemmering vormen voor O&O in Vlaanderen. In hun aanbevelingen heet het dan: “*De wetgeving inzake Dual Use (civiel/militair) moet regelmatig getoetst worden op haar belemmerend effect voor innovatie en geconfronteerd met de realiteit en actualiteit.*”²⁴ De nieuwe opportuniteiten in het veiligheidsonderzoek (zie boven) worden hierbij als argument of als gemiste kans aangehaald.²⁵ Er wordt ook gewezen op een niet nader geduide “*gewijzigde maatschappelijke context t.o.v. 1994, toen deze beperkende maatregel werd ingevoerd.*”²⁶ Kortom, de VRWB houdt een volgehouden pleidooi voor een versoepeling van de regelgeving t.a.v. dual-use-onderzoek.

^{vi} De enige relevante definitie in de wet is die van ‘wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie’, en dit als één enkel begrip zonder onderscheid. In 2003 is daar nog ‘en voor ordehandhaving’ aan toegevoegd. Het begrip ‘wapensystemen’ komt niet voor in de definitie en evenmin, als dusdanig, in de lijst in bijlage bij het KB.

In hun publicaties komen ook de stemmen aan bod van experts en betrokkenen. Enerzijds wordt het algehele “*opheffen van de beperkingen inzake dual use, onderzoek met een militaire component of affiniteit*” bepleit.²⁷ Anderzijds identificeerden experts in de studie ‘*Technologie en innovatie in Vlaanderen: Prioriteiten*’ uit 2006 een 15-tal aandachtspunten of randvoorwaarden om de innovatieve slagkracht van Vlaanderen te verhogen. Het versoepelen van *dual-use* was één van die 15 aandachtspunten, maar wel het enige punt dat door de experts niet als essentieel of zeer belangrijk werd gekenmerkt.²⁸

Op 3 juli jl. adviseerde de VRWB op vraag van de minister om m.b.t. *dual-use* onderzoek terug te grijpen naar de richtlijn Van den Brande uit 1994, en dit zowel inhoudelijk als procedureel.²⁹ Bovendien wensen ze dat de richtlijn beter omschreven wordt en juridisch verfijnd, “*met als doel het verkleinen van het aantal twijfelgevallen*”. Dit advies, dat duidelijk vanuit praktijk- en terreinervaring vertrekt, staat ver af van de bedoelingen die in 1999 tot de aanpassing van de IWT-richtlijn hebben geleid. De richtlijn-1999 wordt hier gepercipieerd als een richtlijn m.b.t. *dual-use*-onderzoek, wat uitdrukkelijk niet de bedoeling was van de initiatiefnemers. Aangezien de richtlijn-1999, die enkel betrekking heeft op technologie met toepassingen in zuiver militair materieel, de richtlijn-1994 niet herroept op het vlak van *dual-use* en meer generische projecten, is het trouwens niet geheel duidelijk wat een teruggrijpen naar de richtlijn-1994 precies inhoudt. Bovendien verkiest de VRWB, in tegenstelling tot de eerder aangehaalde inschatting door Luc Van den Brande, strikte regels boven een deontologie. We nemen aan dat deze discrepantie niet betekent dat de VRWB een advies heeft afgeleverd dat naast de kwestie zou zijn. Wellicht betekent het veeleer dat de praktijk die rond de IWT-richtlijn is ontstaan, ver verwijderd is van haar oorspronkelijke bedoeling, en dat de term *dual-use* een fundamenteel verschillende lading dekt afhankelijk van wie de term in de mond neemt.

Een vergelijking met het Vlaams Vredesinstituut illustreert de implicaties van verschillen in perspectief. Vanuit zijn decretale opdracht om voorbereidend onderzoek te verrichten dat een basis moet vormen voor een Vlaamse vredeseconomie, heeft ook dit instituut zich de voorbije jaren al meermaals uitgesproken over O&O met militaire finaliteit.³⁰ Het vertrekt daarbij vanuit bestaande politieke beslissingen zoals vervat in richtlijnen en wetgeving, en hanteert een juridische invulling van begrippen als ‘*dual-use*’ en ‘militair materieel’. Dit verklaart waarom het Vredesinstituut zich toespitst op O&O gericht op toepassingen in militair materieel,^{vii} zoals geformuleerd in de IWT-richtlijn uit 1999 en zoals gedefinieerd op basis van de de Wet van 5 augustus 1991. Het neemt de politieke beslissing om het geld van de belastingbetaler niet te besteden aan dergelijk onderzoek, als een gegeven. Van daaruit komt het Vredesinstituut tot het standpunt dat de geest van de IWT-richtlijn, nl. de keuze om geen belastinggeld te spenderen aan O&O met een finaliteit in militair materieel, consequent zou moeten worden doorgetrokken naar alle vormen van overheidssteun in het volledige economische instrumentarium van de Vlaamse overheid.³¹ Het is dit advies dat door de hoger genoemde Vlaamse vredesverenigingen werd opgepikt in hun petitie-actie.

Nadien heeft het Vredesinstituut, gevolg gevend aan een vraag van het Vlaams Parlement, een vergelijkende literatuurstudie laten uitvoeren over de economische impact van militaire O&O.³²

^{vii} Dus niet in goederen en technologie voor tweërlei gebruik, zoals gedefinieerd en opgesomd op grond van de Verordening (EG) 1334/2000.

Deze studie is internationaal en macro-economisch opgevat, zodat het belang van defensie-onderzoek voor de economie op een structurele manier kon benaderd worden. De schaarse studies over de Vlaamse of Belgische situatie werden mee in het onderzoek opgenomen. Het gros van de bestaande literatuur gaat echter over buitenlandse economieën of over macro-economische mechanismen. Over het algemeen bleek dat ten gevolge van een gewijzigd geopolitiek, militair en technologisch landschap in de voorbije paar decennia, militaire O&O weinig tot een licht negatieve invloed heeft op economische groei op wereldvlak. Het is naar aanleiding van deze studie dat de huidige voogdijminister de VRWB om het reeds genoemde VRWB-advies over *dual-use*-onderzoek heeft gevraagd.³³

Uit dit overzicht blijkt dat de verschillende standpunten met elkaar vervlochten zijn, maar ook grondig van elkaar afwijken. De bekommernis om ethische keuzes en economische belangen zijn bij alle betrokkenen in min of meerdere mate aanwezig. Tegelijk verschillen zowel de principes, het perspectief als het woordgebruik. De verwarring bereikt haar hoogtepunt wanneer dezelfde woorden gebruikt worden in verschillende betekenissen. Dit geheel aan gedeelde bekommernissen en uiteenlopende waarden en belangen kruist telkens weer in de spraakverwarring rond de inhoud, de bedoeling en de toepassing van de IWT-richtlijnen. Een volwassen gesprek dringt zich op. De toenmalige voogdijminister riep hiertoe reeds op in 1999. Agoria verklaarde zich nadrukkelijk bereid tot een open gesprek. Het Vredesinstituut heeft onlangs al een bescheiden poging ondernomen om mensen rond de tafel te brengen, en de belangrijkste betrokken partijen hebben in alle openheid aan dit verkennend gesprek deelgenomen.³⁴ Het debat is hiermee echter nog niet voltooid. Na dit overzicht is het zeker nuttig om een poging te ondernemen de contouren van het debat te schetsen en een aanzet te geven tot het identificeren van gemeenschappelijke uitgangspunten en cruciale discussiepunten.

4 Analyse van (deel)voorstellen en standpunten

In deze paragraaf worden schematisch enkele punten van eensgezindheid en van discussie op een rijtje gezet. In het belang van het debat kan het nuttig zijn in te zien dat het water niet altijd en overall even diep hoeft te zijn. Even belangrijk is duidelijkheid over de punten waarrond het debat zich kristalliseert en waarover verschillende opvattingen bestaan.

4.1 Gedeelde uitgangspunten

- 'een' regeling is nodig

Iedereen is het erover eens dat economie en (het aanmoedigen van) innovatie belangrijk zijn.

Iedereen is het er ook over eens dat vrede en (het vermijden van) gewapende conflicten belangrijk zijn.

De meningen verschillen over hoe deze waarden het best kunnen bereikt worden en meer nog over welke dient te primeren of eventueel absoluut is.

Belangrijk is evenwel dat er eensgezindheid over bestaat dat 'een' regeling over de omgang met O&O met een militaire finaliteit wenselijk is, en dat deze regeling een coherent en standvastig beleid moet mogelijk maken. Er mag niet lichtzinnig worden omgesprongen met de waarden en belangen die hier op het spel staan.

- *de huidige richtlijn en/of haar uitvoering laat aan duidelijkheid te wensen over*

Zowel wie de richtlijn uitgebreid, als wie haar ingeperkt wil zien, zowel wie haar strikter wil, als wie haar strenger wil, is het erover eens dat ze momenteel onvoldoende duidelijk is.

Het gaat daarbij zowel over het toepassingsgebied als over de interpretatie ervan. Hoe ver reikt 'mogelijke militaire affiniteit'? Hoe verhoudt dit zich tot 'wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie'? Wat betekent 'rechtstreekse toepassing in'?

Verduidelijking kan inhouden dat alles stringent wordt afgebakend, of integendeel dat de onvoorzienbaarheid wordt voorzien door de nood aan interpretatie nog meer te expliciteren dan nu al het geval is, of door te bepalen wie best geschikt is om dergelijke half-technische half-ethische afwegingen te maken.

4.2 Discussiepunten

In dit deel beperken we ons nog meer dan elders in deze nota tot het weergeven en hooguit situeren van de discussiepunten, teneinde de discussie zelf niet al te zeer in deze of gene richting te sturen.

- *betekent verduidelijking automatisch versoepeling?*

De basisvraag is welke deontologie de samenleving wil.

- *zijn er Vlaamse bedrijven die wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie produceren?*

- *wat met technologieën voor tweeërlei gebruik?*

De IWT-richtlijn uit 1999 had niet de bedoeling om *dual-use*- onderzoek te regelen, maar O&O naar technologie met toepassingen in zuiver militair materieel. Uit het debat blijkt dat de aanpassingen uit 1999 in de praktijk wel een impact hebben op onderzoek dat als *dual-use* gepercipieerd wordt.

De IWT-richtlijn uit 1994 is door de aanpassing in 1999 niet formeel herroepen en regelt onder meer *dual-use*- onderzoek (zonder rechtstreekse toepassingen in zuiver militair materieel). In het debat na 1999 lijkt het alsof de richtlijn uit 1994, en dus de regeling m.b.t. *dual-use* en technologie met een meer generisch karakter, vergeten is.

- *wat verstaan we onder 'militair materieel' en 'dual-use'?*

De enige juridische basis om deze begrippen eenduidig af te bakenen komt uit het domein van de exportcontrole. Is de Wet van 5 augustus 1991 geschikt om te bepalen wat we onder militair materieel verstaan? Is de Verordening (EG) 1334/2000 geschikt om te bepalen wat we onder *dual-use* verstaan?

Is er een andere werkbare definitie voorhanden of denkbaar?

Moet de kwalificatie gebaseerd zijn op de aard van het product of technologie, dan wel op het gebruik dat ervan gemaakt wordt?

- *is terugkeer naar de richtlijn uit 1994 een te overwegen optie?*
 Kan het onderscheid tussen offensief en defensief een kenmerk van een product of technologie zijn, of enkel van het gebruik dat ervan gemaakt wordt? Is dit onderscheid überhaupt te maken?
 Is specifiek op het vlak van *dual-use* de richtlijn uit 1994 ooit opgeheven?
- *wat met het kruispunt tussen humanitair en militair?*
 In hoeverre kan het onderscheid tussen humanitair en militair een kenmerk van een product of technologie zijn, dan wel van het gebruik dat ervan gemaakt wordt?
 Is het de bedoeling om militaire technologie voor (zuiver) humanitair gebruik uit te sluiten van overheidssteun?
- *wat met het domein van 'veiligheid'?*
 In hoeverre kan het onderscheid tussen militair en veiligheid een kenmerk van een product of technologie zijn, dan wel van het gebruik dat ervan gemaakt wordt?
 Is het domein van 'veiligheid' wezenlijk verschillend van het militaire?
- *wie moet het regelgevend kader bepalen en waarom?*
 Komt het maken van keuzes op dit vlak het parlement toe, of wordt dit beter aan de regering overgelaten?
 Moeten ethische of principiële keuzes publiek zijn?
 Is er een opsplitsing mogelijk tussen het bepalen van het principe en het uitwerken van de modaliteiten?
- *wie maakt de afweging/beslissing in individuele dossiers en hoe?*
 Momenteel wordt de beslissing genomen door de voogdijminister na advies van de Raad van Bestuur van het IWT. De Raad van Bestuur bestaat uit mensen die omwille van hun vertrouwdschap met technologische innovatie worden benoemd.³⁵
 Zijn de richtlijnen voldoende eenduidig opdat de afweging louter technisch zou zijn?
 Indien de afweging ook een ethisch oordeel vergt, volstaat dan de expertise op het vlak van wetenschappelijk onderzoek, technologische innovatie en valorisatie om dit oordeel te vullen?
- *wat met overheidssteun via andere kanalen dan IWT?*

5 Besluit

Deze nota biedt een overzicht van de herkomst en het verloop van het debat over overheidssteun aan militaire O&O en over de betreffende IWT-richtlijn in het bijzonder. Het debat stak het voorbije decennium telkens opnieuw de kop op en bleef al die tijd min of meer rond dezelfde thema's draaien. Met deze nota worden de thema's op een rijtje geplaatst en toegelicht, maar bovenal wordt verduidelijkt waar bepaalde thema's vandaan komen, hoe ze door verschillende partijen anders worden begrepen, en hoe bepaalde invullingen in de loop der jaren verschoven zijn. Het zou naïef zijn te denken dat hierdoor als vanzelf meningsverschillen zouden

verdwijnen, maar een dergelijke oefening draagt wel bij tot een beter begrip van bedoelingen en betekenissen. Het uiteindelijke doel van deze nota is om de betrokken partijen, die steeds bereid zijn geweest om te praten, voortaan meer met elkaar en minder naast elkaar te doen praten.

Meer inhoudelijk worden ook een aantal elementen uit het debat scherper gesteld. De principiële beslissing om een terughoudende houding aan te nemen ten aanzien van onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit werd al in 1994 genomen. Dit gebeurde in de vorm van een richtlijn van de Vlaamse Regering aan het IWT. De procedure was tamelijk duidelijk: onderzoeksprojecten die eenduidig en volledige militaire toepassingen beogen met een offensief karakter, waren uitgesloten van steun; projecten met zowel burgerlijke als defensieve militaire doeleinden, *dual-use* en meer generische projecten waren mogelijk, maar slechts na een bijkomende motivering en evaluatie. De afbakening blijft echter onduidelijk: het onderscheid tussen offensief en defensief kan moeilijk als kenmerk van een product of technologie beschouwd worden, maar enkel van het gebruik dat ervan wordt gemaakt. Bovendien wordt niet afgebakend of gedefinieerd wat onder 'militair' wordt verstaan. Tot slot vallen projecten met zowel burgerlijke als offensief militaire doeleinden, nog los van de moeilijk te evalueren kwalificatie 'offensief', tussen de plooiën.

Aan deze onduidelijkheden werd in de mate van het mogelijke verholpen in een voorstel van decreet en daaruit voortvloeiende aanpassing aan de richtlijn in 1999. Het onderscheid tussen offensief en defensief is voortaan niet meer van belang om de uitsluiting van overheidssteun te bepalen; de toepassingen die uitgesloten zijn van IWT-steun worden afgebakend op basis van een wet en daaruit voortvloeiende lijst van (zuiver) militair materieel; en de mogelijkheid dat projecten tussen de plooiën zouden vallen, werd grotendeels dichtgereden door een ruimere omschrijving van het soort projecten dat van IWT-steun is uitgesloten. Het moge duidelijk zijn dat deze verduidelijking tegelijk een verstrenging inhield. Aan de regeling voor *dual-use* (zonder rechtstreekse toepassingen in zuiver militair materieel) en meer generische projecten veranderde de richtlijn uit 1999 niets, en bleef in principe de richtlijn uit 1994 van kracht.

Ondanks de duidelijk geformuleerde afbakening van wat voortaan van IWT-steun is uitgesloten, blijkt echter dat de richtlijn in de praktijk nog steeds moeilijk toepasbaar is. De bespreking van het besluitvormingsproces uit 1999 en een analyse van de teksten uit 1994 en 1999 tonen aan dat de nieuwe onduidelijkheid niet zozeer bij de omschrijving van het toepassingsgebied ligt, maar vooral op het vlak van de procedure. Uiteindelijk is het ontstaan van dit probleem terug te brengen tot de omzetting van het voorstel van decreet naar een aangepaste richtlijn. Toen is ten eerste de keuze gemaakt om het toepassingsgebied te beperken tot technologie met *rechtstreekse* toepassingen in militair materieel. De bedoeling was om iets minder ver te gaan dan de indieners van het voorstel, maar daardoor werd een nieuw onduidelijk onderscheid tussen rechtstreeks en onrechtstreeks geïntroduceerd. Ten tweede heeft men ervoor geopteerd om de procedure niet mee aan te passen en enkel te verwijzen naar de procedure uit 1994. Dit betekent concreet dat het bepalen of een technologie al dan niet tot rechtstreekse toepassingen in militair materieel zal leiden, niet afhangt van een verbintenis vanwege de aanvrager, zoals de indieners van het decreetsvoorstel hadden voorzien, maar van een inschatting door de Raad van Bestuur van het IWT en de bevoegde minister. Het spreekt voor zich dat dit een zeer moeilijke inschatting is, met enkel de voorziene terugbetalingsclausule als stok achter de deur.

De praktische moeilijkheden rondom deze richtlijn hebben van meet af aan bepaalde betrokkenen doen pleiten voor een nieuwe aanpassing. Momenteel gaan zelfs stemmen op om terug te grijpen naar de richtlijn in haar versie van 1994. Het zou echter onverstandig zijn om op die manier gebreken van vroeger opnieuw in het leven te roepen. Daarom is het belangrijk dat beslissingen goed geïnformeerd en in alle openheid worden genomen, en daar wil deze nota toe bijdragen.

Het al dan niet uitvoerbaar zijn van de IWT-richtlijn, ongeacht in welke versie, is slechts één kant van de medaille. Een andere vraag, die parallel aan de modaliteiten en de uitvoerbaarheid voortdurend aanwezig is geweest in het debat, is de vraag wat we precies willen. Wat wordt best uitgesloten van IWT-steun of van overheidssteun in het algemeen, wat wordt best grondig overwogen en onderzocht, en wat kan eventueel als onproblematisch beschouwd worden? En wie is in staat om voor die overweging in te staan of er de verantwoordelijkheid voor te dragen?

Tot slot dringt zich nog een vraag van een andere orde op. Komt het de wetgevende macht toe om fundamentele en principiële beslissing te nemen? Of wordt een beslissing met verregaande praktische implicaties beter door de uitvoerende macht genomen? Of hoeven het basisprincipe en de daaruit voortvloeiende modaliteiten niet noodzakelijk door dezelfde instantie bepaald te worden? Naast de discussie over de grond van de zaak, verdienen ook deze vragen aandacht.

De verschillende elementen uit deze nota kunnen als leidraad dienen om het debat verder te zetten tussen parlementsleden en ministers, vertegenwoordigers van bedrijfswereld en vredesverenigingen, adviesorganen en onderzoeksinstituten die expertise of interesse in dit onderwerp getoond hebben of nog zullen tonen.

Eindnoten

- ¹ Voorstel van decreet dd. 14 december 1998 van mevrouw Cecile Verwimp-Sillis en de heren Jef Sleeckx en Jean-Marie Bogaert houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991 betreffende de oprichting van een Vlaams instituut voor de bevordering van het wetenschappelijk-technologisch onderzoek in de industrie (Vlaams Parlement, stuk 1257 (1998-1999) – Nr. 1) en Voorstel van decreet dd. 14 december 1998 van mevrouw Cecile Verwimp-Sillis en de heren Jef Sleeckx en Jean-Marie Bogaert houdende wijziging van het decreet van 13 juli 1994 betreffende de herstructurering van de GIMV, GIMVINDUS, VMH, MIJNEN en LIM en tot oprichting van het Limburgfonds en van de permanente werkgroep Limburg (Vlaams Parlement, stuk 1256 (1998-1999) – Nr. 1).
- ² Mevrouw Cecile Verwimp-Sillis tijdens de Toelichting door de indieners van het voorstel van decreet houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991 betreffende de oprichting van een Vlaams instituut voor de bevordering van het wetenschappelijk-technologisch onderzoek in de industrie. Vlaams Parlement, Verenigde Commissies voor Onderwijs, Vorming en Wetenschapsbeleid en voor Werkgelegenheid en Economische Aangelegenheden, 12 april 1999, stuk 1319 (1998-1999) – Nr. 3.
- ³ De heer Jean-Marie Bogaert tijdens de Toelichting door de indieners... Vlaams Parlement, Verenigde Commissies voor Onderwijs, Vorming en Wetenschapsbeleid en voor Werkgelegenheid en Economische Aangelegenheden, 12 april 1999 (stuk 1319 (1998-1999) – Nr. 3).
- ⁴ Minister-president Luc Van den Brande tijdens de Bespreking van het voorstel van decreet. Vlaams Parlement, Verenigde Commissies voor Onderwijs, Vorming en Wetenschapsbeleid en voor Werkgelegenheid en Economische Aangelegenheden, 12 april 1999, stuk 1319 (1998-1999) – Nr. 3.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Bijlage 1: Verslag van de hoorzittingen van 24 en 25 maart 1999 bij het Ontwerp van decreet betreffende het voeren van een beleid ter aanmoediging van de technologische innovatie en het Voorstel van decreet van mevrouw Cecile Verwimp-Sillis en de heren Jef Sleeckx en Jean-Marie Bogaert houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991 betreffende de oprichting van een Vlaams instituut voor de bevordering van het wetenschappelijk-technologisch onderzoek in de industrie. Vlaams Parlement, Verenigde Commissies voor Onderwijs, Vorming en Wetenschapsbeleid en voor Werkgelegenheid en Economische Aangelegenheden, 12 april 1999, stuk 1319 (1998-1999) – Nr. 3 – Bijlagen.
- ⁷ Vraag om uitleg van de heer Sven Gatz tot de heer Dirk Van Mechelen, Vlaams minister van Economie, Ruimtelijke Ordening en Media, over de wijze waarop de regering de richtlijn gegeven aan de GIMV en het IWT met betrekking tot de voorwaarden voor steunverlening aan projecten en opdrachten aan bedrijven die rechtstreeks aanleiding geven tot toepassing in de wapenindustrie, zal naleven. Vlaams Parlement, Commissie voor Economie, Landbouw, Werkgelegenheid en Toerisme, 9 november 1999, vraag om uitleg 75 (1999-2000).
- ⁸ De heer Paul Lagasse tijdens de Hoorzitting van 24 maart 1999 bij het Ontwerp van decreet betreffende het voeren van een beleid ter aanmoediging van de technologische innovatie en het Voorstel van decreet van mevrouw Cecile Verwimp-Sillis en de heren Jef Sleeckx en Jean-Marie Bogaert houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991 betreffende de oprichting van een Vlaams instituut voor de bevordering van het wetenschappelijk-technologisch onderzoek in de industrie. Vlaams Parlement, Verenigde Commissies voor Onderwijs, Vorming en Wetenschapsbeleid en voor Werkgelegenheid en Economische Aangelegenheden, 12 april 1999, stuk 1319 (1998-1999) – Nr. 3 – Bijlagen.
- ⁹ Vraag om uitleg van de heer Dirk Holemans tot de heer Dirk Van Mechelen, Vlaams minister van Financiën en Begroting, Innovatie, Media en Ruimtelijke Ordening, over de mogelijke betrokkenheid van het IWT bij militaire onderzoeksprogramma's. Vlaams Parlement, Commissie voor Economie, Landbouw, Werkgelegenheid en Toerisme, 4 juli 2002, vraag om uitleg 993 (2001-2002).
- ¹⁰ Vraag om uitleg van de heer Sven Gatz tot de heer Dirk Van Mechelen, Vlaams minister van Economie, Ruimtelijke Ordening en Media, over de wijze waarop de regering de richtlijn gegeven aan de GIMV en het IWT met betrekking tot de voorwaarden voor steunverlening aan projecten en opdrachten aan bedrijven die rechtstreeks aanleiding geven tot toepassing in de wapenindustrie, zal naleven. Vlaams Parlement, Commissie voor Economie, Landbouw, Werkgelegenheid en Toerisme, 9 november 1999, vraag om uitleg 75 (1999-2000).
- ¹¹ Vraag om uitleg van de heer Eloi Glorieux tot de heer Dirk Van Mechelen, Vlaams minister van Financiën en Begroting, Ruimtelijke Ordening, Wetenschappen en Technologische Innovatie, over ondersteuning door het IWT van onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten met militaire toepassing. Vlaams Parlement, Commissie voor Economie, Landbouw, Werkgelegenheid en Toerisme, 29 april 2004, vraag om uitleg 571 (2003-2004).
- ¹² Vraag om uitleg van de heer Eloi Glorieux tot mevrouw Fientje Moerman, vice-minister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de IWT-richtlijn over steun aan

- onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit. Vlaams Parlement, Subcommissie voor Wapenhandel, 23 februari 2006, vraag om uitleg 562 (2005-2006).
- ¹³ Zie ook: Advies - Overheidssteun aan militaire projecten in Vlaanderen. Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 26/02/2007.
- ¹⁴ Interpellatie van de heer Eloi Glorieux tot mevrouw Fientje Moerman, viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de uitspraken van de minister inzake militair-wetenschappelijk onderzoek. Vlaams Parlement, Subcommissie voor Wapenhandel, 1 maart 2007, interpellatie 82 (2006-2007).
- ¹⁵ Draulans (Dirk), Hersenvlucht naar Vlaanderen, *Knack*, 14 februari 2007.
- ¹⁶ Vraag om uitleg van de heer Eloi Glorieux tot de heer Dirk Van Mechelen, Vlaams minister van Financiën en Begroting, Ruimtelijke Ordening, Wetenschappen en Technologische Innovatie, over ondersteuning door het IWT van onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten met militaire toepassing. Vlaams Parlement, Commissie voor Economie, Landbouw, Werkgelegenheid en Toerisme, 29 april 2004, vraag om uitleg 571 (2003-2004).
- ¹⁷ Met redenen omklede motie van de heren Pieter Huybrechts en Roland Van Goethem tot besluit van de op 1 maart 2007 door de heer Eloi Glorieux in commissie gehouden interpellatie tot mevrouw Fientje Moerman, viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de uitspraken van de minister inzake militair-wetenschappelijk onderzoek (Vlaams Parlement, stuk 1122 (2006-2007) – Nr 1) en Met redenen omklede motie van de heer Eloi Glorieux tot besluit van de op 1 maart 2007 door de heer Eloi Glorieux in commissie gehouden interpellatie tot mevrouw Fientje Moerman, viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de uitspraken van de minister inzake militair-wetenschappelijk onderzoek (Vlaams Parlement, stuk 1126 (2006-2007) - Nr 1).
- ¹⁸ Handelingen. Vlaams Parlement, Plenaire vergadering nr. 30, 14 maart 2007.
- ¹⁹ Actuele vraag van de heer Roland Van Goethem tot mevrouw Patricia Ceysens, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de conclusies van de studie van het Vlaams Vredesinstituut betreffende het economisch belang van militair onderzoek en ontwikkeling. Vlaams Parlement, Plenaire vergadering nr. 44, 4 juni 2008, actuele vraag 321 (2007-2008).
- ²⁰ De Pril (Wilson), Kenniseconomie heeft defensiemarkten nodig, *De Morgen*, 3 november 2006 en KVe, Agoria – ‘Het Vredesinstituut doet aan politieke stemmingmakerij’, *De Tijd*, 4 juni 2008. De citaten komen uit het artikel in *De Morgen*.
- ²¹ Zie <http://www.vredesactie.be/schrijfmee/> (geconsulteerd 18 november 2008).
- ²² Interpellatie van de heer Eloi Glorieux tot mevrouw Fientje Moerman, viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de uitspraken van de minister inzake militair-wetenschappelijk onderzoek. Vlaams Parlement, Subcommissie voor Wapenhandel, 1 maart 2007, interpellatie 82 (2006-2007).
- ²³ Memorandum – Wetenschap en technologische innovatie 2004-2010: Eenentwintig aandachtspunten in vijf thema's, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, 15 april 2004, p. 18 (zie ook Rapport bij het Memorandum - Wetenschap en technologische innovatie 2004-2010: Voorstellen voor een strategisch beleid).
Aanbeveling 24 – Opvolging Vlaams Innovatiepact – eerste invulling kernindicatoren, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, 24 maart 2005, p. 7.
Studiereeks 17 – De Vlaamse deelname aan Ruimte- en Ruimtevaartonderzoek (1997–2003), Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, oktober 2006, p. 20-21.
Smits (Elke), Ratinckx (Elie), Thoen (Vincent), Debackere (Koenraad), Monard (Elisabeth) & Raspoet (Danielle), Technologie en innovatie in Vlaanderen: prioriteiten. Proces van prioriteitsstelling en resultaten, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, november 2006, p. 277-279 (zie ook Technologie en innovatie in Vlaanderen: prioriteiten. Synthesenota en aanbevelingen).
Raspoet (Danielle) & Vinck (Karel), Advies ‘dual-use’ onderzoek, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, 3 juli 2008. (alle documenten geraadpleegd op <http://www.vrwb.be/> op 18 november 2008)
- ²⁴ Memorandum – Wetenschap en technologische innovatie 2004-2010: Eenentwintig aandachtspunten in vijf thema's, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, 15 april 2004, p. 18.
- ²⁵ Ruimtevaart: nood aan inspraak van en afstemming op de regio's – Interview Paul Verhaert, in: *Activiteitenverslag 2006-2007*, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, p. 24.
- ²⁶ Studiereeks 17 – De Vlaamse deelname aan Ruimte- en Ruimtevaartonderzoek (1997–2003), Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, oktober 2006, p. 21.
- ²⁷ Ruimtevaart: nood aan inspraak van en afstemming op de regio's – Interview Paul Verhaert, in: *Activiteitenverslag 2006-2007*, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, p. 24.
- ²⁸ Technologie en innovatie in Vlaanderen: prioriteiten. Synthesenota en aanbevelingen, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, november 2006, p. 67.

-
- ²⁹ Raspoet (Danielle) & Vinck (Karel), Advies 'dual-use' onderzoek, Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid, 3 juli 2008.
- ³⁰ Achtergrondnota – Rollend fonds en Joint Strike Fighter, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 26 juni 2006.
 Advies – Overheidssteun aan militaire projecten in Vlaanderen, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 26 februari 2007.
 Dunne (J. Paul) & Braddon (Derek), Economische impact van militaire O&O, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, juni 2008.
 (alle documenten geraadpleegd op <http://www.vlaamsvredesinstituut.eu/> op 18 november 2008)
- ³¹ Advies – Overheidssteun aan militaire projecten in Vlaanderen, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 26 februari 2007.
- ³² Dunne (J. Paul) & Braddon (Derek), Economische impact van militaire O&O, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, juni 2008.
- ³³ Actuele vraag van de heer Roland Van Goethem tot mevrouw Patricia Ceysens, Vlaams minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel, over de conclusies van de studie van het Vlaams Vredesinstituut betreffende het economisch belang van militair onderzoek en ontwikkeling. Vlaams Parlement, Plenaire vergadering nr. 44, 4 juni 2008, actuele vraag 321 (2007-2008).
- ³⁴ Seminarie - 'Economische impact van militaire O&O', Brussel, 7 oktober 2008.
- ³⁵ Decreet van 23 januari 1991 betreffende de oprichting van een Instituut voor de aanmoediging van Innovatie door Wetenschap en Technologie in Vlaanderen, art. 12, §2.
-

Het Vlaams Vredesinstituut werd bij decreet opgericht door het Vlaams Parlement als onafhankelijk instituut voor vredesonderzoek. Het Vredesinstituut voert wetenschappelijk onderzoek uit, documenteert relevante informatiebronnen, en informeert en adviseert het Vlaams Parlement en het brede publiek inzake vredesvraagstukken.

www.vlaamsvredesinstituut.eu

Bijlagen:

- Richtlijn van de Vlaamse minister-president aan het IWT dd. 27 mei 1994 m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire finaliteit
- Aangepaste richtlijn van de Vlaamse minister-president aan het IWT dd. 13 april 1999 m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire finaliteit

uw brief van
uw kenmerk
ons kenmerk
vragen naar
of toestelnummer
bijlagen

B6/23

Vlaamse regering
De minister-president

Parlaansplein 19, B-1000 Brussel
tel : 02/227.29.11
fax : 02/227.29.05

aan de heer P. Zeeuwts
Voorzitter I.W.T.

Mevrouw C. Claus
Directeur-generaal
I.W.T.
Bisschoffsheimlaan 25
1000 Brussel

datum

27 MEI 1994

Geachte Mevrouw de Directeur-generaal,
Geachte Heer Voorzitter,

Betreft : richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten
met een mogelijke militaire affiniteit.

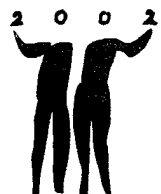
Naar aanleiding van de vraag van de Raad van Bestuur van het IWT naar richtlijnen aangaande steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit kan ik u het volgende meedelen.

Onderzoeksprojecten die eenduidig en volledige militaire toepassingen beogen met een offensief karakter, dienen niet weerhouden te worden.

Projecten waarbij onderzoek verricht wordt naar technologieën en produkten die zowel voor burgerlijke als voor defensieve militaire doeleinden zouden kunnen gebruikt worden, kunnen wel voor steun in aanmerking komen indien duidelijk gemotiveerd wordt voor welke burgerlijke toepassing de technologie of het produkt zal aangewend worden.

Ook projecten met een meer generisch karakter waarbij de militaire toepassing niet expliciet aanwezig is, kunnen in aanmerking komen.

NB:
gelieve
in het antwoord
de datum
en ons kenmerk
te vermelden

Bij de beoordeling van individuele dossiers dient de volgende procedure gevolgd te worden :

1. Wanneer het IWT vaststelt dat een ingediend dossier een mogelijke militaire affiniteit vertoont, vraagt het IWT overeenkomstig de bovengenoemde richtlijn het bedrijf of het onderzoekscentrum naar een bijkomende omstandige motivering en beschrijving van de civiele toepassingen van de technologie of van het produkt of van het generisch, niet expliciet militair karakter.

2. De Raad van Bestuur van het IWT geeft vervolgens naast het gebruikelijk advies een specifiek advies waarbij het zich uitspreekt over de kwaliteit van de bovengenoemde motivering en beschrijving.

3. Het dossier wordt samen met beide adviezen voorgelegd aan de minister-president die de uiteindelijke beslissing neemt.

De bovengenoemde procedure dient door het IWT gehanteerd te worden, naast de andere criteria, voor alle dossiers met een mogelijke militaire affiniteit en dit zowel binnen de autonome als binnen de adviserende functie.

Bij dergelijke projecten dient bovendien in de overeenkomst een clausule te worden ingelast die voorziet in een mogelijke terugvordering van de steun indien achteraf blijkt dat het bedrijf de technologie of het produkt voornamelijk voor militaire toepassingen met een offensief karakter gebruikt.

Ook voor projecten die binnen het EUCLID-programma vallen dient de hogergenoemde procedure steeds gevolgd te worden.

Ongeacht de beslissing al dan niet steun toe te kennen, dienen de Vlaamse bedrijven en onderzoekscentra geïnformeerd te worden over de onderzoeksprogramma's binnen EUCLID. Het IWT is hiervoor het meest geschikte kanaal. Daarom heb ik aan de administratie Economie de opdracht gegeven om de betreffende dossiers naar het IWT over te hevelen.

Met hoogachting,

Luc Van den Brande.

uw brief van
uw kenmerk
ons kenmerk WT1/S2/99-B072
Vragen naar
of toetsennummer

bijlagen

De heer Paul **ZEEUWTS**
Voorzitter I.W.T.
Mevrouw Christine **CLAUS**
Directeur-generaal I.W.T.
Bischoffsheimlaan 25
1000 **BRUSSEL**

Datum

Mijnheer de Voorzitter,
Mevrouw de Directeur-generaal,

Betreft : richtlijn m.b.t. steun aan onderzoeksprojecten met een mogelijke militaire affiniteit

In aansluiting op mijn brief van 27 mei 1994, en overeenkomstig artikel 3, §4 van het decreet van 23 januari 1991 betreffende de oprichting van een Vlaams Instituut voor de bevordering van het wetenschappelijk-technologisch onderzoek in de Industrie, verzoek ik u kennis te nemen van volgende nieuwe elementen in de in rand vermelde richtlijn:

Zowel voor wat betreft de steun aan de diverse projectvormen van wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkeling, als wat betreft de financiering van onderzoeksmandaten, wenst de Vlaamse regering de ondersteuning uit te sluiten van projecten en mandaten welke rechtstreeks leiden tot toepassingen in wapens en wapensystemen, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie, zoals bepaald in de wet van 5 augustus 1991 betreffende de in-, uit- en doorvoer van wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie.

Voor de beoordeling van deze hoedanigheid, verwijs ik naar de procedure die ik in mijn brief van 27 mei 1994 uitgestippeld heb.

Vlaamse regering
De minister-president

Martelaarsplein 19, B-1000 Brussel
Tel. : 02/227.29.11
Fax : 02/227.29.05
E-mail : kabinet.vandenberghe@vlaanderen.be

gelieve
in het antwoord
de datum
en ons kenmerk
te vermelden

Bij elk project inzake wetenschappelijk onderzoek of technologische ontwikkeling, en bij elk onderzoeksmandaat, moet in de overeenkomst een clause worden ingelast die voorziet in een mogelijke terugvordering van de steun indien achteraf blijkt dat de begunstigde de ontwikkelde kennis, de ontwikkelde technologie of het mandaat rechtstreeks voor militaire toepassingen, zoals hierboven omschreven, heeft aangewend.

Met de meeste hoogachting,

Luc Van den Brande